

PIOTR KARDAS

PROCES INTEGRACJI PRAWA KARNEGO Z PERSPEKTYWY CORPUS IURIS ORAZ STATUTU MIĘDZYNARODOWEGO TRYBUNAŁU KARNEGO

Prawo karne materialne stanowi tę część systemów prawnych poszczególnych państw, które przez długi czas skutecznie opierało się powszechnemu procesowi globalizacji i integracji prawa. Pomimo iż od kilkudziesięciu lat, w ramach współpracy pod auspicjami ONZ oraz Unii Europejskiej, regulacje z zakresu prawa cywilnego, gospodarczego, prawa pracy, ochrony środowiska oraz szeregu innych szczegółowych dziedzin prawa podlegają stopniowej integracji i harmonizacji, przejawiającej się wprowadzeniem w życie aktów o charakterze międzynarodowym lub regulacji porządku prawnego Unii Europejskiej obowiązujących bezpośrednio w państwach członkowskich, oraz określających powszechnie akceptowane standardy wpływające na kształt rozwiązań obowiązujących w prawie wewnętrznym poszczególnych państw¹, w zakresie prawa karnego aż do drugiej połowy

---

¹ Przez integrację rozumiem proces ujednolicania prawa wewnętrznego poszczególnych państw poprzez stopniową modyfikację rozwiązań wewnętrznych, polegającą na ujednolicaniu poszczególnych instytucji prawnych, w której jako jeden z instrumentów wykorzystuje się także regulacje z zakresu prawa międzynarodowego publicznego. Przez harmonizację natomiast rozumieć należy proces dostosowywania regulacji wewnętrznych do prawa obowiązującego na terenie Unii Europejskiej. W nieco innym znaczeniu używają pojęcia „harmonizacja” S. Waltoś i A. Wąsek, dla których harmonizacja prawa polskiego oznacza dostosowywanie prawa polskiego do porządku prawnego Rady Europy i porządku prawnego Unii Europejskiej oraz zbliżanie prawa karnego w Polsce do modelowych rozwiązań zagranicznych, zasługujących na recepcję. Zob. szerzej: S. Waltoś, A. Wąsek, *Harminisierung des Strafrechts in Europa aus polnischer Sicht*, w: *Strafrecht und politischer Systemwechsel*, Kraków 1998, s. 363 i n. Zob. też: G. Dannecker, *Proces harmonizacji prawa karnego w państwach europejskich z niemieckiego punktu widzenia*, w: *Strafrecht...*, op. cit., s. 124 i n.; F. Zieschang, *Chancen und Risiken der Euro-*

lat dziewięćdziesiątych dwudziestego stulecia nie udało się wypracować i przyjąć dokumentu, który określałby powszechnie aprobowane zasady prawa karnego². Zarówno próby stworzenia regulacji, stanowiącej chociażby w pewnym zakresie załączek międzynarodowego prawa karnego³, podejmowane pod auspicjami ONZ, jak i starania podejmowane na forum Unii Europejskiej zmierzające do opracowania modelowego kodeksu karnego oraz kodeksu postępowania karnego, które miałyby obowiązywać bezpośrednio w państwach członkowskich, nie przyniosły właściwie żadnych poważniejszych rezultatów⁴. Z uwagi na splot różnorodnych czynników, głównie o charakterze politycznym, oraz zasadnicze odmienności kulturowe poszczególnych państw, nie sposób było oczekiwać stworzenia regulacji prawnej

---

paisierung des Strafrechts, Würzburg 2002, s. 255 i n.; A. Klip, *Harmonisierung des Strafrechts — eine fixe Idee?*, „Neue Zeitschrift für Strafrecht” [dalej: NSTZ] 2000, nr 12, s. 626 i n.; J. Eisele, *Einflussnahme auf nationales Strafrecht durch Richtliniengebung der Europäischen Gemeinschaft*, „Juristenzeitung” [dalej: JZ] 2001, nr 23, s. 1157 i n.

² O przyczynach takiego stanu rzeczy piszą interesująco z niemieckiej perspektywy G. Werle, F. Jessberger, *Das Völkerstrafgesetzbuch*, JZ 2002, nr 15–16, s. 725 i n. Zob. też: G. Ahlbrecht, *Geschichte der völkerrechtlichen Strafrechtsbarkeit im 20. Jahrhundert*, Berlin 1999, s. 25 i n.; F. Zieschang, *op. cit.*, s. 255 i n. Zarazem jednak w ramach współpracy państw członków Unii Europejskiej w latach dziewięćdziesiątych doszło do wyraźnej intensyfikacji w zakresie europeizacji prawa karnego, która w ujęciu części teoretyków prawa karnego uzasadniania twierdzenie, że obecnie mamy do czynienia z intensywnie toczącym się procesem europeizacji prawa karnego. F. Zieschang stwierdza wręcz, że „Die Europaisierung des Strafrechts ist in vollem Gange, und es handelt sich hierbei um eine unumkehrbare Entwicklung” (F. Zieschang, *op. cit.*, s. 256).

³ W piśmiennictwie niemieckim dla określenia przepisów wyrażających zasady odpowiedzialności karnej za czyny uznawane za *delicta iuris gentium* używa się terminu *Voelkerstrafrecht*. W piśmiennictwie polskim natomiast wykorzystywany jest termin „prawo karne międzynarodowe” (por. L. Gardocki, *Zarys międzynarodowego prawa karnego*, Warszawa 1985, s. 7 i n.; A. Wąsek, [Recenzja książki Kai Ambosa, *Der Allgemeine Teil des Völkerstrafrecht. Ansätze einer Dogmatisierung* („Część ogólna prawa karnego narodów. Zaczyny dogmatyzowania”), Berlin 2002, s. 1058], *Prok. i Pr.* 2003, nr 3, s. 121 i n. Na temat dystynkcji pojęć „prawo karne narodów” i „międzynarodowe prawo karne” w piśmiennictwie niemieckim por. szerzej G. Werle, F. Jessberger, *op. cit.*, s. 725 i n.

⁴ Pomijam w tym miejscu analizę Wytucznych Wspólnoty Europejskiej, zobowiązujących kraje członkowskie do wprowadzenia konkretnych przepisów prawa karnego, zagadnienie znaczenia zasady nadrzędności norm prawnych Wspólnoty Europejskiej oraz powszechne uznanie interpretacji zgodnej z interesami Wspólnoty Europejskiej jako metody wykładni uzupełniającej katalog powszechnie przyjmowanych w prawoznawstwie dyrektyw interpretacyjnych oraz znaczenie tych instrumentów w procesie harmonizacji prawa karnego w Unii Europejskiej. Zob. szerzej w tej kwestii G. Dannacker, *op. cit.*, s. 317 i n.

w zakresie podstaw odpowiedzialności karnej, które zyskałyby akceptację większości państw⁵. Podejmowane w ramach ONZ starania, zmierzające do stworzenia podstaw odpowiedzialności za *delicta iuris gentium*, ograniczały się do charakterystyki poszczególnych typów zbrodni międzynarodowych, z pominięciem wszelkich prób skonkretyzowania i ujednoczenia ogólnych zasad odpowiedzialności karnej⁶. Na forum Unii Europejskiej brak wspólnotowych regulacji w zakresie prawa karnego wynika natomiast z faktu nieposiadania przez Wspólnotę Europejską kompetencji do stanowienia norm prawa karnego oraz pozostawienia kompetencji legislacyjnej suwerennym państwom członkowskim⁷. Stan regulacji międzynarodowych w zakresie prawa karnego trafnie ujmuje polski teoretyk A. Wąsek, wskazując, że „przez wiele lat część ogólna międzynarodowego prawa karnego pozostawała wyraźnie w cieniu jego części szczególnej. Widoczne to było np. w tym, że w umowach międzynarodowych mających za przedmiot przestępstwa międzynarodowe albo w ogóle brakowało unormowań dotyczących zasad ponoszenia za nie odpowiedzialności karnej, albo unormowania te miały charakter bardzo fragmentaryczny”⁸. Istotna zmiana w zakresie tworzenia ponadnarodowych regulacji prawa karnego nastąpiła w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, kiedy to na forum ONZ podjęto skuteczne próby konstruowania trwałych podstaw odpowiedzialności za przestępstwa zaliczane do kategorii zbrodni prawa międzynarodowego, których przejawem było utworzenie dwóch Trybunałów *ad hoc* ds. zbrodni popełnionych w byłej

---

⁵ O przyczynach braku konsensusu w zakresie europejskiego prawa karnego zob. szerzej T. Weigend, *Strafrecht durch internationale Vereinbarungen — Verlust an nationaler Strafrechtskultur*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” [dalej: ZStW] 1993, t. 105, z. 4, s. 744 i n.; F. Zieschang, *op. cit.*, s. 255 i n.

⁶ S. Waltoś i A. Wąsek, wskazując na przeszkody unifikacji prawa karnego na arenie międzynarodowej, odwołują się do argumentów metafizycznych, związanych ze ścisłym powiązaniem prawa karnego z ustrojem politycznym i gospodarczo-społecznym oraz poczuciem suwerenności państwowej; S. Waltoś, A. Wąsek, *Harmonizacja prawa karnego w Europie z polskiej perspektywy. Część I*, „Palestra” 1996, nr 11–12, s. 11 i n.

⁷ Szerzej w tym zakresie zob.: J. Galster, C. Mik, *Podstawy europejskiego prawa wspólnotowego*, Toruń 1995, s. 17 i n.; C. Mik, *Europejskie prawo wspólnotowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 2000, s. 659.

⁸ A. Wąsek, [Recenzja...], *op. cit.*, s. 121. Zob. też: E. Zielińska, *Implementacja Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego w Niemczech — Kodeks karny międzynarodowy*, w: *Prawo, społeczeństwo, jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Kubickiemu*, Warszawa 2003, s. 335 i n.; M. Ch. Bassinouni, *Preface*, w: *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, ed. O. Triffterer, Baden-Baden 1999, s. XIX i n.

Jugosławii oraz Rwandzie⁹. Przyjęte w tym zakresie przez społeczność międzynarodową regulacje trudno jednak uznać za przełomowe — po pierwsze z tego powodu, że w obu przypadkach mieliśmy do czynienia z instytucjami powołanymi dla rozstrzygnięcia konkretnych kwestii związanych z odpowiedzialnością za zbrodnie międzynarodowe popełnione w określonym czasie na określonym terytorium¹⁰; po wtóre zaś z tego względu, że regulacje dotyczące obu Trybunałów nie zawierały postanowień mogących stanowić ogólną, powszechnie akceptowalną na arenie międzynarodowej regulację podstaw odpowiedzialności karnej. Niezależnie od utworzenia Trybunałów *ad hoc*, w ramach struktur ONZ od połowy lat dziewięćdziesiątych prowadzone były intensywne prace nad przygotowaniem dokumentu określającego podstawy funkcjonowania stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego, obejmującego zakresem swej jurysdykcji wszelkie przypadki popełnienia zbrodni międzynarodowych. W ramach prac przygotowawczych podjęto także próby stworzenia zarówno materialnoprawnych, jak i procesowych podstaw odpowiedzialności — a więc swoiście ujętej części ogólnej prawa karnego. Niezależnie od prac prowadzonych na forum ONZ, w ramach struktur Unii Europejskiej w latach dziewięćdziesiątych pojawiła się koncepcja poszerzenia i zmiany formuły określania zasad współdziałania państw członkowskich w ramach tzw. Trzeciego filaru¹¹, której przejawem była realizacja programu „Wspólnego europejskiego obszaru sądowego”, w ramach którego powołana przez Parlament Europejski grupa ekspertów opracowała projekt aktu prawnego Unii Europejskiej w zakresie prawa karnego. Zwieńczeniem prac prowadzonych w ramach ONZ i Unii Europejskiej są dwa dokumenty: Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) oraz przedstawiony w dniu 15 kwietnia 1997 r. w Parlamencie Europejskim projekt pod nazwą „Corpus Iuris zawierający przepisy karne mające na celu ochronę interesów finansowych Unii Europejskiej”¹². W rezultacie prowadzonych na forum

---

⁹ Zob. szerzej w tej kwestii, zwłaszcza w zakresie regulacji odnoszących się do podstaw odpowiedzialności karnej zawartych w aktach fundujących oba Trybunały *ad hoc*: K. A m b o s, *Der Allgemeine Teil des Völkerstrafrechts. Ansätze einer Dogmatisierung...*, Berlin 2002, s. 354 i n.

¹⁰ W tym zakresie oba Trybunały wykazują pewne podobieństwo do Trybunałów powołanych do osądzenia zbrodni wojennych w Norymberdze oraz Tokio.

¹¹ O trudnościach w efektywnym wykorzystywaniu instrumentów międzynarodowej współpracy w sprawach karnych piszą obszernie S. W a l t o ś, A. W ą s e k, *Harmonizacja... Część I, op. cit.*, s. 10 i n.

¹² Część teoretyków prawa karnego postrzega projekt Corpus Iuris jako istotny krok w procesie europeizacji prawa karnego. Zob. F. Z i e s c h a n g, *op. cit.*, s. 257 i n.

ONZ oraz w ramach Unii Europejskiej prac nad stworzeniem podstaw międzynarodowego i europejskiego prawa karnego, zagadnienie globalizacji i harmonizacji prawa karnego stało się jednym z centralnych problemów nauki prawa karnego¹³.

Niezależnie od oczywistych różnic występujących pomiędzy oboma dokumentami, z punktu widzenia prawa karnego materialnego wykazują one daleko idące podobieństwa. Po pierwsze z tego powodu, iż zawierają stosunkowo obszerne regulacje odnoszące się do podstaw odpowiedzialności karnej, stanowiące wyraz *opinio communis* w zakresie nauki o przestępstwie lub, ujmując rzecz inaczej, tzw. części ogólnej prawa karnego¹⁴. Po drugie oba akty zawierają tylko część występujących w kodeksach karnych przepisów określających podstawy odpowiedzialności karnej, odwołując się w częściach nie uregulowanych do rozwiązań przyjętych w ustawodawstwach wewnętrznych poszczególnych państw¹⁵. Po trzecie zarówno Statut MTK, jak i Corpus Iuris, oparte są na zasadzie komplementarności w stosunku do krajowych systemów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych¹⁶, oraz odnoszą się wyłącznie do określonych w nich typów przestępstw. Po czwarte wreszcie — i ten element wydaje się mieć zasadnicze znaczenie

¹³ Por. *ibidem*, s. 256; A. K l i p, *op. cit.*, s. 626 i n.

¹⁴ Por. K. A m b o s, *Der Allgemeine Teil des Völkerstrafrechts. Ansätze einer Dogmatisierung*, Berlin 2002, s. 35 i n.; H. O t t o, *Das Corpus Juris des strafrechtlichen Regelungen der finanziellen Interessen der Europäischen Union — Anmerkungen zum materiellrechtlichen Teil*, „Jura” 2000, nr 2, s. 98 i n.; A. W ą s e k, [Recenzja...], *op. cit.*, s. 121 i n.; F. Z i e s c h a n g, *op. cit.*, s. 258.

¹⁵ Zasadę tę wyraża art. 35 Corpus Iuris, zgodnie z którym „Corpus zasad ustanowionych powyżej tak dotyczących prawa materialnego, jak i procedury stosuje się na całym terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej. W przypadku luki prawnej w Corpus, stosowanym prawem jest prawo miejsca ścigania przestępstwa, albo wniesienia aktu oskarżenia albo, gdy zachodzi taki przypadek, miejsca wykonania kary”. W przypadku Statutu MTK sprawa stosowania prawa krajowego jest nieco bardziej skomplikowana. Zagadnienie to reguluje art. 21 Statutu MTK, wedle którego „Trybunał stosuje: a) w pierwszej kolejności niniejszy Statut, Elementy Definicji Zbrodni, Reguły Procesowe i Dowodowe, b) w drugiej kolejności, odpowiednie traktaty oraz zasady i reguły prawa międzynarodowego, łącznie z uznanymi zasadami prawa konfliktów zbrojnych, c) w razie braku (a) i (b) — ogólne zasady wyinterpretowane przez Trybunał z praw krajowych różnych systemów prawnych świata. A we właściwych przypadkach — włącznie z prawem krajowym państw, które same wykonywały jurysdykcję w stosunku do danej zbrodni, o ile zasady te nie są niezgodne z niniejszym Statutem, prawem międzynarodowym i uznanymi przez społeczność międzynarodową normami i standardami”.

¹⁶ Por. E. Z i e l i Ń s k a, *op. cit.*, s. 335 i n.; S. A. W i l l i a m s, w: *Commentary...*, *op. cit.*, s. 383 i n.

z perspektywy niniejszego opracowania — oba dokumenty stanowią przejaw globalizacji i integracji prawa karnego¹⁷.

W obu aktach wyodrębniono w sposób wyraźny część poświęconą określeniu zasad odpowiedzialności karnej. W przypadku Corpus Iuris w art. 10–14 zamieszczonych w Części I zatytułowanej „Prawo karne” określono zasady odpowiedzialności karnej w odniesieniu do: winy, błędu, odpowiedzialności karnej za sprawstwo oraz inne postaci współdziałania, odpowiedzialności karnej osób kierujących działalnością podmiotów gospodarczych, wreszcie zagadnienia związane z odpowiedzialnością karną osób prawnych. W Statucie MTK natomiast, w przepisach art. 22–33 zamieszczonych w części trzeciej, zatytułowanej „Ogólne zasady prawa karnego”, uregulowano następujące zagadnienia: zasadę *nullum crimen sine lege* (art. 22), *nulla poena sine lege* (art. 23), zakaz retroaktywności *ratione personae* (art. 24), zagadnienie indywidualizacji odpowiedzialności karnej (art. 25), wyłączenia odpowiedzialności osób poniżej 18. roku życia (art. 26), zasadę irrelewantności pełnionej funkcji publicznej (art. 27), zasady odpowiedzialności dowódców i innych przełożonych (art. 28), wyłączenie przedawnienia (art. 29), stronę podmiotową — umyślność (art. 30), podstawy wyłączenia odpowiedzialności karnej (art. 31), błąd co do faktu oraz błąd co do prawa (art. 32), polecenie przełożonego i nakazy prawa (art. 33).

Zestawiając ze sobą przepisy dotyczące zasad (podstaw) odpowiedzialności karnej obu dokumentów, widać wyraźnie zdecydowaną przewagę Statutu MTK. Po pierwsze z tego powodu, iż zawiera on znacznie szerszej ujęte i precyzyjnie sformułowane postanowienia dotyczące podstaw (zasad) odpowiedzialności karnej, odnosząc się bezpośrednio do większości zasadniczych kwestii związanych z tą problematyką¹⁸. Po drugie z tej przyczyny,

---

¹⁷ Por. F. Z i e s c h a n g, *op. cit.*, s. 257 i n.; A. K l i p, *op. cit.*, s. 628 i n.

¹⁸ Problematyka zasad odpowiedzialności karnej, uregulowanych w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego, stanowiła przedmiot obrad pod tytułem „Część ogólna międzynarodowego prawa karnego” (*Der Allgemeine Teil des Voelkerstrafrechts*) zorganizowanej w Hamburgu w dn. 20 IX 2001 r. przez Stowarzyszenie Prawa Porównawczego (*Gesellschaft fuer Rechtsvergleichung*). Materiały z tej konferencji zostały opublikowane w: ZStW 2002, t. 114, z. 2. Zob. w szczególności: O. T r i f f t e r e r, *Der lange Weg zu einer internationalen Strafgerichtsbarkeit*, ZStW 2002, t. 114, z. 2, s. 312 i n.; R. C. C l a r k, *Subjektive Merkmale im Voelkerstrafrecht*, ZStW 2002, t. 114, z. 2, s. 372 i n.; J. V o g e l, *Individuelle Verantwortlichkeit im Voelkerstrafrecht*, ZStW 2002, t. 114, z. 2, s. 403; R. M e r k e l, *Gruende fuer den Ausschluss der Strafbarkeit im Voelkerstrafrecht*, ZStW 2002, t. 114, z. 2, s. 437 i n. oraz K. - P. J u l i u s, *Diskussionsbericht ueber die Arbeitssitzung der Fachgruppe Strafrechtsvergleichung bei der Tagung der Gesellschaft fuer Rechtsvergleichung am 20.09.2001 in Hamburg*, ZStW 2002, t. 114, z. 2, s. 455 i n. Co

że Statut Rzymski wszedł w życie w dniu 1 lipca 2002 r., tym samym zaś Międzynarodowy Trybunał Karny rozpoczął swoje funkcjonowanie. W przeciwieństwie do Statutu MTK, Corpus Iuris jest póki co tylko projektem wspólnego aktu prawnego w zakresie prawa karnego Unii Europejskiej, który co prawda stanowi przedmiot ożywionej analizy teoretycznej¹⁹, jednak pozostaje w poważnym oddaleniu od działań mających na celu przekształcenie go w powszechnie wiążący państwa członkowskie akt prawa europejskiego²⁰. Z drugiej strony samo podjęcie próby stworzenia projektu aktu prawa europejskiego w sferze prawa karnego (tak materialnego, jak procesowego) uznać należy za znaczący krok w kierunku zmiany filozofii współdziałania w ramach tzw. Trzeciego filaru i wyraźnej opcji na rzecz tendencji odchodzenia od tradycyjnych form współpracy pomiędzy krajami członkowskimi na rzecz tworzenia europejskiego prawa karnego oraz europejskich organów posiadających jurysdykcję na obszarze Unii²¹. Oba powołane wyżej

---

do zasad odpowiedzialności karnej określonych w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego zob. także: G. Werle, F. Jessberger, *op. cit.*, s. 725 i n.

¹⁹ Por. w szczególności opracowanie pod tytułem *Das Corpus Juris als Grundlage eines Europäischen Strafrechts. Europäisches Kolloquium*, Trier, 4–6 Marz 1999, Freiburg i. Br. 2000; W. Hassemer, „*Corpus Juris*”: *Auf dem Wege zu einem europäischen Strafrecht?*, „*Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*” [dalej: KritV] 1999, z. 2, s. 133 i n.; A. Ashworth, *Grunderfordernisse des Allgemeinen Teils für ein europäisches Sanktionsrecht*, ZStW 1998, t. 110, z. 2, s. 461, 464 i n.; I. Manolidakis, *Das Corpus Juris als falsche Grundlage eines gesamteuropäischen Straffjustizsystems*, KriV 1999, t. 82, s. 181 i n.; A. J. Szwarc, *Corpus Iuris z perspektywy polskiego prawa karnego*, w: *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora S. Waltosia*, Kraków 2000, s. 92 i n.; H. Otto, *op. cit.*, s. 98 i n.; C. Prittwithz, *Nachgeholt Prolegomena zu einem kuenftigen Corpus Juris Criminalis fuer Europa*, Freiburg 2001, s. 774 i n.; F. Zieschang, *op. cit.*, s. 255 i n.

²⁰ Na potrzebę stworzenia europejskiego kodeksu karnego oraz kodeksu postępowania karnego wskazuje U. Sieber, *Corpus Iuris der strafrechtlichen Regelungen zum Schutz der finanziellen Interessen der EU*, w: *Corpus Iuris der strafrechtlichen Regelungen zum Schutz der finanziellen Interessen der EU*, Koln–Berlin–München 1998, s. 2; U. Sieber, *Memorandum für ein Europäisches Modellstrafgesetzbuch*, JZ 1998, s. 369–381. Sceptycznie co do możliwości i celowości przeprowadzenia integracji prawa karnego na poziomie Unii Europejskiej, której ostatecznym rezultatem byłoby opracowanie i wprowadzenie w życie europejskiego kodeksu karnego i europejskiego kodeksu postępowania karnego wypowiadają się polscy teoretycy prawa karnego. Zob. w szczególności S. Waltoś, A. Wąsek, *Harmonizacja... Część I*, *op. cit.*, s. 9–19 i S. Waltoś, A. Wąsek, *Harmonizacja prawa karnego w Europie z polskiej perspektywy. Część II*, „*Palestra*” 1997, nr 1–2, s. 12–23; A. Wąsek, *Europejski modelowy kodeks karny*, w: *Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci Profesora Wiesława Daszkiewicza*, Poznań 1999, s. 147–166; A. J. Szwarc, *op. cit.*, s. 92–99.

²¹ Por. F. Zieschang, *op. cit.*, s. 257 i n.

akty statuujące podwaliny międzynarodowego prawa karnego oraz prawa karnego Unii Europejskiej doczekały się już poważnych opracowań teoretycznych, w tym także pierwszych komentarzy²². Spośród wielu aspektów podnoszonych w związku z pojawieniem się tych dokumentów w obiegu międzynarodowym, dla dogmatyka prawa karnego najistotniejsze są kwestie związane ze znaczeniem tych aktów dla rozwoju prawa karnego w aspekcie międzynarodowym oraz rozwoju prawa karnego Unii Europejskiej, w tym w szczególności procesu integracji prawa karnego²³ lub co najmniej procesu harmonizacji, rozumianej jako dostosowanie prawa wewnętrznego do porządku prawnego Unii Europejskiej oraz zbliżenia, czy wręcz ujednoclenia, pewnych unormowań prawnokarnych obowiązujących w poszczególnych państwach²⁴. Trafnie wskazuje się w piśmiennictwie, że wszelkie prace nad stworzeniem jednolitych zasad odpowiedzialności karnej nie mogą pominąć regulacji zawartych w Statucie MTK oraz Corpus Iuris, albowiem w obu dokumentach doszło do skodyfikowania zasad odpowiedzialności karnej, które do tej pory nie były skodyfikowane w dokumentach o randze międzynarodowej, albo też były opisane w sposób mało precyzyjny w aktach o mniejszym i partykularnym znaczeniu. Wreszcie wskazując na przyjęte w Statucie MTK i Corpus Iuris zasady składające się na tzw. część ogólną prawa karnego, nie sposób pominąć, iż przyjęcie określonej redakcji przepisów odnoszących się do poszczególnych zagadnień części ogólnej prawa karnego oznacza wypracowanie wspólnego stanowiska teoretyków prawa karnego przygotowujących projekty tych dokumentów lub wypracowanie dającego się zaakceptować kompromisu w kwestiach, które do tej pory stanowiły wyłączną domenę krajowych porządków prawnych, zaś w zakresie międzynarodowym stanowiły przedmiot ewentualnych rozważań o charakterze prawnoporównawczym, nie wpływających jednak w sposób zasadniczy ani na kształt ustawodawstwa wewnętrznego, ani na sposób interpretacji poszcze-

---

²² Zob. w szczególności *Commentary...*, *op. cit.*; R. S. Lee, *The Rome Conference and its Contributions to International Law*, w: *The International Criminal Court. The Making of the Rome Statute*, ed. R. S. Lee, The Hague 1999, s. 23 i n.

²³ Proces integracji prawa karnego na płaszczyźnie międzynarodowej w aspekcie możliwości skonstruowania obowiązujących bezpośrednio w państwach członkowskich np. Unii Europejskiej kodeksów: karnego i postępowania karnego jest wyjątkowo sceptycznie oceniany przez środowisko teoretyków prawa karnego. Zob. w szczególności: F. R u t e r, *Harmonie trotz Dissonanz*, ZStW 1993, t. 105, z. 1, s. 30 i n.; T. W e i g e n d, *op. cit.*, s. 744 i n.; S. W a l t o ś, A. W ą s e k, *Harmonisierung...*, *op. cit.*, s. 363 i n.; F. Z i e s c h a n g, *op. cit.*, s. 258 i n.

²⁴ O pożytkach i zagrożeniach związanych z procesem integracji oraz harmonizacji prawa karnego zob. szerzej S. W a l t o ś, A. W ą s e k, *Harmonizacja... Część I*, *op. cit.*, s. 10 i n.

gólnych instytucji w teorii i praktyce stosowania prawa²⁵. Jeśli w powyższej perspektywie uwzględnimy fakt, że zarówno Corpus Iuris, jak i Statut MTK opracowane zostały przez ekspertów wywodzących się zarówno z krajów systemu prawa stanowionego (system kontynentalny), jak i należących do kręgu kultury *common law*, oraz to, że w obu tych dokumentach wypracowano stanowisko, które stanowi przejaw co najmniej kompromisu, to znaczenia tych aktów dla dalszego procesu ujednoczenia i harmonizacji prawa karnego w aspekcie międzynarodowym i europejskim nie sposób przecenić. Wydaje się, że przyjęcie określonych rozwiązań dotyczących podstaw odpowiedzialności karnej nie tylko stanowi przejaw zbliżania się poszczególnych ujęć występujących w różnych systemach, lecz stanowić będzie istotny element harmonizujący poszczególne ustawodawstwa wewnętrzne i prowadzący do zacierania różnic pomiędzy ujęciami w poszczególnych ustawodawstwach poszczególnych instytucji prawnych²⁶. W powyższej perspektywie, podjęcie próby zarysowania przedstawionych już w piśmiennictwie karnistycznym sposobów interpretacji określonych instytucji części ogólnej prawa karnego, zawartych w powołanych wyżej dokumentach, przynieść może interesujące refleksje nad procesami globalizacji i ujednoczenia kultury prawnej. Ponieważ regulacje zawarte w Statucie MTK oraz Corpus Iuris nie pokrywają się w pełni, przeto przedmiotem niniejszej analizy szczegółowej uczynić należy regulację występującą w obu tych dokumentach oraz odnoszącą się do zagadnienia odmiennie rozstrzyganego w poszczególnych ustawodawstwach krajowych, i tym samym stwarzającego poważne problemy w wypracowaniu stanowiska kompromisowego. Takim zagadnieniem jest uregulowana w obu aktach kwestia odpowiedzialności osób fizycznych, odnosząca się do problemu indywidualizacji odpowiedzialności karnej oraz zasad odpowiedzialności za przejawy przestępnego współdziałania w popełnieniu przestępstwa.

Kwestia ta została uregulowana w art. 12 Corpus Iuris, wedle którego: „Każda osoba może odpowiadać karne za przestępstwa zdefiniowane powyżej (artykuły 1 do 8) jako sprawca, podżegacz lub pomocnik: a) sprawcą przestępstwa jest osoba, która popełniła czyny inkryminowane lub uczestniczy, jako współsprawca, w popełnieniu przestępstwa; b) podżegaczem do

---

²⁵ W tym zakresie opracowanie i przyjęcie omawianych w niniejszym opracowaniu dokumentów, osłabia sceptycyzm niektórych teoretyków prawa karnego, wynikający z tezy o braku możliwości wypracowania jednolitych standardów prawa karnego, przez prawników wywodzących się z różnych porządków i kultur prawnych. Por. T. W e i g e n d, *op. cit.*, s. 744 i n.

²⁶ Por. S. W a l t o ś, A. W ą s e k, *Harmonizacja... Część I, op. cit.*, s. 12 i n.

przestępstwa jest ten, kto łapówką, obietnicą, groźbą, rozkazem (poleceniem), nadużyciem zaufania lub władzy powoduje (prowokuje) popełnienie przestępstwa lub daje instrukcje, aby zostały popełnione; c) pomocnikiem w popełnieniu przestępstwa jest ten, kto świadomie pomaga lub ułatwia przygotowanie lub popełnienie przestępstwa”.

W Statucie MTK zagadnienie podstaw odpowiedzialności za sprawstwo oraz postaci przestępczego współdziałania reguluje art. 25, wedle którego: „1. Jurysdykcja Trybunału określona Statutem ma zastosowanie do osób fizycznych. 2. Osoba, która popełniła zbrodnię objętą jurysdykcją Trybunału ponosi indywidualnie odpowiedzialność karną i podlega karze na podstawie niniejszego Statutu. 3. Odpowiedzialności karnej i karze za zbrodnię objętą jurysdykcją Trybunału podlega na podstawie niniejszego Statutu osoba, która: a) popełnia taką zbrodnię sama, wspólnie z inną osobą albo za pośrednictwem innej osoby bez względu na to, czy ta inna osoba ponosi odpowiedzialność karną, b) zleca, namawia bądź nakłania do popełnienia takiej zbrodni, zarówno w przypadku jej dokonania, jak i usiłowania; c) w celu ułatwienia popełnienia takiej zbrodni pomaga, nakłania bądź w inny sposób bierze udział w dokonaniu lub usiłowaniu, włącznie z dostarczeniem środków do jej popełnienia; d) w jakikolwiek inny sposób uczestniczy w dokonaniu lub usiłowaniu takiej zbrodni przez grupę osób działających ze wspólnym zamiarem. Takie uczestnictwo musi być zamierzone oraz musi: i) zostać podjęte w celu ułatwienia działalności przestępczej lub przestępczego celu grupy, jeżeli działalność lub cel obejmuje popełnienie zbrodni podlegającej jurysdykcji Trybunału; ii) zostać podjęte ze świadomością zamiaru popełnienia zbrodni przez grupę; e) w przypadku zbrodni ludobójstwa bezpośrednio i publicznie podżega do popełnienia ludobójstwa; f) usiłuje popełnić taką zbrodnię poprzez podjęcie działań rozpoczynających jej dokonanie, jednak do takiego dokonania nie dochodzi z powodów niezależnych od zamiaru osoby. Jednak osoba, która zaniecha wysiłków podjętych w celu popełnienia zbrodni lub w inny sposób zapobiega jej dokonaniu, nie podlega karze na mocy niniejszego Statutu, jeżeli osoba ta całkowicie i dobrowolnie odstępuje od przestępczego zamiaru. 4. Żadne z postanowień niniejszego Statutu odnoszących się do indywidualnej odpowiedzialności karnej nie ma wpływu na odpowiedzialność Państwa na podstawie prawa międzynarodowego”.

Pomimo że przytoczony powyżej art. 12 *Corpus Iuris* został określony jako przepis dotyczący „Odpowiedzialności karnej osób fizycznych”, zaś jego odpowiednik ze Statutu MTK jako przepis określający zasady „indywidualizacji odpowiedzialności karnej”, w rzeczywistości ich treść odnosi się przede wszystkim do podstaw odpowiedzialności za sprawstwo oraz inne

postaci przestępnego współdziałania²⁷. Oba przepisy oparte są na wyraźnym rozróżnieniu sprawstwa (*Taeterschaft*) oraz niesprawczych (*Teilnahme*) form współdziałania w popełnieniu przestępstwa. Treść art. 12 Corpus Iuris posługuje się terminem sprawstwo (art. 12 lit. a) oraz pojęciami podżeganie (art. 12 lit. b) i pomocnictwo (art. 12 lit. c). Artykuł 25 Statutu MTK co prawda nie wykorzystuje pojęć sprawstwo oraz podżeganie i pomocnictwo, jednak w definicjach dopuszczalnych na gruncie tego przepisu form popełnienia przestępstwa jednoznacznie nawiązuje do wykorzystywanych w ustawodawstwach europejskich sposobów definiowania sprawstwa (art. 25 ust. 3 lit. a), podżegania (art. 25 ust. 3 lit. b) oraz pomocnictwa (art. 25 ust. 3 lit. c)²⁸. W piśmiennictwie podkreśla się, że oparcie zasad odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa na rozróżnieniu sprawstwa oraz podżegania i pomocnictwa, traktować należy jako wyraźne odrzucenie koncepcji jednolitego sprawstwa (*Einheitstaetersystem*) jako teoretycznej podstawy regulacji odpowiedzialności za współdziałanie²⁹. Co więcej, zdecydowana większość komentatorów rozwiązań przyjętych w przepisach art. 12 Corpus Iuris oraz art. 25 Statutu MTK uznaje je za wyraz koncepcji udziału w cudzym przestępstwie (*Teilnahme*)³⁰. Taka teoretyczna klasyfikacja zawartych w analizowanych dokumentach regulacji zdaje się wskazywać, że co najmniej

²⁷ Przepis art. 25 Statutu MTK obejmuje zakresem regulacji także zagadnienia związane z usiłowaniem popełnienia zbrodni określonych w Statucie oraz swoście ujętą instytucję czynnego zału. Z uwagi na ograniczenie niniejszych rozważań wyłącznie do problematyki zasad odpowiedzialności za współdziałanie w popełnieniu przestępstwa, problemy te nie zostaną omówione w tym opracowaniu.

²⁸ K. Ambos stwierdza w tym kontekście, że „This approach confirms the general tendency in comparative criminal law to reject a pure unitarian concept of perpetration (*Einheitstaetremodell*) and to distinguish, at least on the sentencing level, between different forms of participation” — K. A m b o s, w: *Commentary...*, *op. cit.*, s. 477.

²⁹ Takie stanowisko prezentują m.in. K. T i e d e m a n n, *Der Allgemeine Teil des Corpus Iuris*, w: *Das Corpus Iuris als Grundlage eines Europäischen Strafrechts*, Freiburg i. Br. 2000, s. 64 i n.; U. N e u m a n n, *Das Corpus Iuris im Streit um ein europäisches Strafrecht*, w: *Das Corpus Iuris als...*, *op. cit.*, s. 75 i n.; F. H o p f e l, *Kommentar zu Fragen des Allgemeinen Teils des Corpus Iuris aus österreichischem Blickwinkel*, w: *Das Corpus Iuris als...*, *op. cit.*, s. 86 i n.; z pewnymi zastrzeżeniami M. K a i a f a - G b a n d i, *Das Corpus Iuris und die Typisierung des Strafphänomens im Bereich der Europäischen Union*, w: *Das Corpus Iuris als...*, *op. cit.*, s. 108 i n.; J. M u s i l, *Stellungnahme zum Allgemeinen Teil des Corpus Iuris aus der Sicht der tschechischen Strafrechtslehre*, w: *Das Corpus Iuris als...*, *op. cit.*, s. 120; K. A m b o s, w: *Commentary...*, *op. cit.*, s. 477.

³⁰ Takie stanowisko prezentują m.in. K. T i e d e m a n n, *op. cit.*, s. 64 i n.; U. N e u m a n n, *op. cit.*, s. 75 i n.; F. H o p f e l, *op. cit.*, s. 86 i n.; z pewnymi zastrzeżeniami M. K a i a f a - G b a n d i, *op. cit.*, s. 108 i n.; J. M u s i l, *op. cit.*, s. 120; K. A m b o s, w: *Commentary...*, *op. cit.*, s. 477.

w obszarze zasad odpowiedzialności za współdziałanie przestępne integracja prawa karnego na płaszczyźnie regulacji międzynarodowych polega na przyjęciu jednego z modeli wykorzystywanych w regulacjach wewnętrznych niektórych państw, powiązaniem z całkowitym odrzuceniem koncepcji alternatywnej. Konkluzja ta musi wywoływać zdziwienie, zwłaszcza w odniesieniu do regulacji współdziałania przestępnego, albowiem na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat zaobserwować można było proces stopniowego ujednoczenia alternatywnych modeli odpowiedzialności karnej. Z jednej strony kolejne nowelizacje niemieckiego Kodeksu karnego (Strafgesetzbuch, dalej: StGB) doprowadziły do istotnego rozluźnienia gorsetu akcesoryjności podżegania i pomocnictwa, z drugiej przyjęte w austriackim Kodeksie karnym (österreichische Strafgesetzbuch, dalej: oStGB) z 1975 r. rozwiązanie odpowiedzialności za sprawstwo oparte na tzw. funkcjonalnym systemie jednolitego sprawstwa, wykazuje pewne elementy właściwe dla zróżnicowania i uzależnienia poszczególnych form współdziałania w ramach koncepcji *Teilnahme*³¹. W powyższym kontekście warto nieco dokładniej przyjrzeć się regulacji wyrażonej w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK, poszukując różnic i podobieństw do znanych teoretycznych modeli odpowiedzialności za współdziałanie przestępne.

Dla uporządkowania analizy przypomnieć wypada, że w piśmiennictwie karnistycznym wyodrębnia się dwa podstawowe teoretyczne modele odpowiedzialności za współdziałanie w popełnieniu przestępstwa: *Einheitstaetersystem* oraz *Teilnahme*. Nie wchodząc w szczegółowe przedstawianie obu koncepcji, przypomnieć należy, że w ujęciu *Einheitstaetersystem* zasadą jest uznanie wszystkich odmian współdziałania za sprawstwo. Konsekwencją usprawczenia (*Vertaeterschaftlichung*)³² wszelkich odmian współdziałania

---

³¹ Zob. szerzej: D. Kienapfel, *Die Einheitstaeterregelung der §§ 12 ff und 32 ff StGB. Grundlagen, System und Auslegung*, „Juristische Blaetter” 1974, z. 5–6, s. 113 i n.; W. Friedrich, *Strafbare Beteiligung — akzesoryjsche oder originaere Taeterschaft? Ein Beitrag zur Auslegung der § 12 bis 15 StGB*, w: *Festschrift für Otto Triffterer, zum 65. Geburtstag*, Wien–New York 1996, s. 43 i n.; M. Burgstaller, *Zur Taeterschaftsregelung im neuen StGB*, „Oesterreichische Richterzeitung” 1975, z. 2, s. 13 i n.; K. Schmöller, *Grundstrukturen der Beteiligung mehrerer an einer Straftat — die objektive Zurechnung fremden Verhaltens*, „Oesterreichische Juristen-Zeitung” 1983, z. 13, s. 337 i n.; O. Triffterer, *Die oesterreichische Beteiligungslehre*, Wien 1983, s. 52 i n.; U. Stein, *Die strafrechtliche Beteiligungsformenlehre*, Berlin 1988, s. 101 i n.; C. Roxin, *Zum Strafgrund der Teilnahme*, w: *Beitraege zur Rechtswissenschaft. Festschrift für Walter Stree und Johannes Wessels zum 70. Geburtstag*, Heidelberg 1993, s. 365 i n.

³² Pojęcie to wykorzystuje D. Kienapfel, *Grundriss des osterreichischen Strafrechts. Allgemeiner Teil*, Wien 1998, s. 191.

jest zrównanie ich na płaszczyźnie zawartości bezprawia (*Utrecht*) oraz wprowadzenie szczególnych regulacji w zakresie wymiaru kary, służących do indywidualizacji odpowiedzialności za poszczególne formy sprawstwa na tej płaszczyźnie³³. Określenie szczególnych reguł wymiaru kary za poszczególne postaci sprawstwa stanowi podstawę do przypisywania regulacji współdziałania podwójnego charakteru (*Dopellnatur der Mitwirkung*)³⁴. Koncepcja *Teilnahme* charakteryzuje się natomiast wyraźnym odróżnieniem sprawstwa (*Taeterschaft*) oraz niesprawczych (*Teilnahme*) postaci współdziałania, wśród których wyróżnia się podżeganie i pomocnictwo. Postaci udziału traktowane są jako akcesoryjne formy popełnienia przestępstwa, bowiem ustawowo opisane przesłanki odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo wymagają spełnienia warunku w postaci co najmniej usiłowania czynu głównego. Akcesoryjność, której znaczenie ulegało zmianom na przestrzeni lat, pozostaje do dzisiaj podstawowym wyznacznikiem koncepcji *Teilnahme*. Wyodrębnienie sprawstwa i udziału związane jest z różnym stopniem bezprawia (*Unrecht*) poszczególnych form, znajdującym odzwierciedlenie w ustawowym zagrożeniu karą oraz uzależnianiem bezprawia podżegania i pomocnictwa od istnienia i rozmiaru bezprawia czynu głównego³⁵.

Obok wymienionych powyżej, klasycznych wręcz, modeli odpowiedzialności za współdziałanie (*Einheitstaetersystem* oraz *Teilnahme*), w teorii prawa karnego wskazuje się na trzecią teoretyczną koncepcję, określaną w piśmiennictwie jako tzw. polska konstrukcja podżegania i pomocnictwa. Model ten opracowany teoretycznie przez J. Makarewicza³⁶ opiera się na wykorzystaniu właściwości obu konkurencyjnych rozwiązań, tj. *Teilnahme* oraz *Einheitstaetersystem*. Koncepcja ta opiera się na odrzuceniu podstawowego

---

³³ Por. D. K i e n a p f e l, *Die Einheitstaeterregelung...*, *op. cit.*, s. 37 i n.

³⁴ Pojęcie „*Dopellnatur der Mitwirkung*” wprowadził do literatury karnistycznej D. K i e n a p f e l w pracy *Die Einheitstaeterregelung...*, *op. cit.*, s. 37–41. Należy jednak podkreślić, że po raz pierwszy o fenomenie podwójnego znaczenia przepisów odnoszących się do odpowiedzialności za współdziałanie pisał H. Mayer, poszukując podstaw do indywidualizacji odpowiedzialności współdziałających na gruncie czystej teorii udziału w cudzym przestępstwie. Zob. szerzej H. M a y e r, *Strafrecht. Allgemeiner Teil*, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1967, s. 157 i n.

³⁵ Por. H.-H. J e s c h e c k, T. W e i g e n d, *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*, 5. Auflage, Berlin–New York 1996, s. 685 i n.

³⁶ Teoretyczne podstawy polskiej konstrukcji podżegania i pomocnictwa przedstawił J. M a k a r e w i c z w pracach: *Das Wesen des Verbrechens*, Wien 1896, s. 35 i n., oraz *Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtliche Grundlage*, Stuttgart 1906, s. 47 i n., zawierających w znacznej mierze krytyczne rozważania poświęcone koncepcji *Teilnahme*.

dla koncepcji *Teilnahme* założenia akcesoryjności odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo oraz zanegowaniu właściwego dla *Einheitstaetersystem* usprawczenia wszystkich postaci współdziałania w popełnieniu przestępstwa³⁷. Polska konstrukcja wykazuje podobieństwa do obu alternatywnych modeli, zawierając zarazem elementy oryginalne, nie występujące w żadnym z nich. Powinowactwo rozwiązania polskiego do *Teilnahme* przejawia się na kilku płaszczyznach. Po pierwsze w wyodrębnieniu trzech postaci popełnienia przestępstwa, tj. sprawstwa, podżegania i pomocnictwa. Po drugie, w przyjęciu, że podżeganie i pomocnictwo stanowią odrębne techniczne formy popełnienia przestępstwa. Po trzecie, w sposobie określenia ustawowego zagrożenia za podżeganie i pomocnictwo, który jest identyczny jak w koncepcji *Teilnahme*, i polega na odesłaniu do przepisu części szczególnej, określającego podstawy odpowiedzialności za sprawstwo pojedyncze, połączonego z samoistnymi podstawami modyfikującymi wymiar kary przewidzianymi w odniesieniu do pomocnictwa. Po czwarte, w podobnym sposobie opisu znamion czynnościowych podżegania i pomocnictwa. Z drugiej strony polska koncepcja oparta jest na całkowitym uniezależnieniu odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo od konieczności popełnienia czynu zabronionego lub usiłowania popełnienia takiego czynu przez sprawcę bezpośredniego. Ponadto nie ogranicza możliwości podżegania i pomocnictwa wyłącznie do przestępstw umyślnych (pomija tzw. warunek podwójnej umyślności podżegania i pomocnictwa, właściwy dla *Teilnahme*). Oba wskazane wyżej elementy wyraźnie nawiązują do właściwości konstrukcyjnych *Einheitstaetersystem*. Pomimo pewnych podobieństw do *Teilnahme* oraz *Einheitstaetersystem*, polska konstrukcja wykazuje daleko idące odrębności w stosunku do każdego z nich. Na szczególne podkreślenie zasługuje zerwanie z jakąkolwiek postacią akcesoryjności odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo z jednej strony, oraz wyróżnienie sprawstwa oraz podżegania i pomocnictwa jako form popełnienia przestępstwa — z drugiej. W konsekwencji, uprawnionym wydaje się twierdzenie, że rozwiązanie polskie uznać należy za trzeci teoretyczny model odpowiedzialności za współdziałanie, swoistą postać trzeciej drogi pomiędzy dwoma skrajnie przeciwstawnymi rozwiązaniami³⁸.

³⁷ O podobieństwach i różnicach polskiej konstrukcji do *Teilnahme* oraz *Einheitstaetersystem* pisze A. Z o 11, *Alleinhandeln und Zusammenwirken aus polnischer Sicht*, w: *Einzelverantwortung und Mitwirkung im Strafrecht*, Freiburg i. Br. 1998, s. 57 i n.; A. Z o 11, *Strafbare Beteiligung an Sonderdelikten im polnischen Strafrecht*, w: *Festschrift für Otto Triffterer zum 65. Geburtstag*, Wien–New York 1996, s. 275 i n.

³⁸ Tak również A. Z o 11, *Alleinhandeln...*, *op. cit.*, s. 57 i n.; A. Z o 11, *Strafbare...*, *op. cit.*,

Próbując dokonać oceny zgodności regulacji wyrażonej w art. 12 Corpus Iuris i w art. 25 Statutu MTK z teoretycznymi założeniami koncepcji *Teilnahme*, konieczne jest określenie zależności odpowiedzialności za wyodrębnione postaci niesprawczego współdziałania od czynu głównego. Innymi słowem, chodzi tutaj o ustalenie, czy rozwiązanie przyjęte w Corpus Iuris oraz Statucie MTK oparte jest na właściwej dla *Teilnahme* akcesoryjności odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo, czy też odpowiedzialność za te formy popełnienia przestępstwa jest na gruncie tych regulacji niezależna od czynu głównego.

Redakcja obu przytoczonych przepisów zdaje się w istocie przesądzać o odrzuceniu znanej ustawodawstwu karnemu Austrii, Włoch, Danii i Norwegii koncepcji, polegającej na usprawczeniu i ujednoczeniu w zakresie zawartości bezprawia wszystkich form współdziałania w popełnieniu przestępstwa (*Einheitstaetersystem*) oraz oparciu odpowiedzialności za współdziałanie na wyraźnym rozróżnieniu sprawstwa (*Taeterschaft*), oraz niesprawczych form współdziałania (*Anstiftung* i *Beihilfe*). Ten element wykazuje niewątpliwie podobieństwo do regulacji opartych na teoretycznym modelu *Teilnahme*, który opiera się właśnie na wyraźnym odróżnieniu sprawczych oraz niesprawczych form popełnienia przestępstwa, oraz do polskiej konstrukcji podżegania i pomocnictwa. Zarazem jednak regulacja zawarta w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK nie w pełni oddaje charakterystyczne dla koncepcji *Teilnahme* zróżnicowanie stopnia bezprawia (*Unrecht*) poszczególnych form popełnienia przestępstwa (tj. *Taeterschaft* i *Teilnahme*), przewidując zarówno za sprawstwo, jak i za podżeganie i pomocnictwo identyczne ustawowe zagrożenie³⁹. W tym aspekcie rozwiązanie zawarte w art. 25 Statutu MTK oraz w art. 12 Corpus Iuris nawiązuje zatem do modelu jednolitego sprawstwa, który ujednoczając (usprawczając) wszystkie postaci współdziałania w popełnieniu przestępstwa, zagadnienie zróżnicowania zawartości bezprawia poszczególnych form przenosi na płaszczyznę wymiaru kary⁴⁰. Ten

---

s. 275 i n. oraz P. K a r d a s, *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie*, Kraków 2001, s. 406 i n.

³⁹ Na kwestię tę zwraca uwagę U. Neumann, podkreślając, że „Dem konkurrierenden Modell des Einheitstaeters wird ausdrücklich eine Absage erteilt. Der damit auf der Tatbestandsseite erzielte Gewinn an Strafgerechtigkeit wird allerdings auf der Sanktionenseite teilweise wieder verspielt, weil für alle Beteiligungsformen ein identischer Strafraum vorgesehen ist und die Art. der Beteiligung nur als nicht anher spezifizierter Strafzumessungsfaktor gewertet wird” — U. N e u m a n n, *op. cit.*, s. 75.

⁴⁰ Por. O. T r i f f t e r e r, *Osterreichisches Strafrecht. Allgemeiner Teil*, Wien–New York 1985, s. 393 i n.; O. T r i f f t e r e r, *Die osterreichische...*, *op. cit.*, s. 61 i n.

element konstrukcyjny *Einheitstaetersystem*, wykorzystany w regulacjach zawartych w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK, stanowi podstawę do wyraźnego akcentowania podwójnego znaczenia poszczególnych form współdziałania (*Doppelnatur der Mitwirkung*), które odgrywają rolę zarówno na płaszczyźnie znamion typu czynu zabronionego, jak i w sferze wymiaru kary⁴¹. Spoglądając tylko z powyższej perspektywy na regulację współdziałania przestępnego wyrażoną w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK, można stwierdzić, iż wykazuje ona odmienności od koncepcji *Teilnahme* poprzez określenie tych samych granic ustawowego zagrożenia dla wszystkich form popełnienia przestępstwa. Owo ujęcie wszystkich form współdziałania za równorzędne z punktu widzenia ujemnej społecznej zawartości (*Unrecht*) wyraźnie akcentuje nie dostrzegany w modelu *Teilnahme* element podwójnej natury regulacji współdziałania i jej znaczenia na płaszczyźnie wymiaru kary. Oczywiście wskazanie na tę właściwość omawianych regulacji nie może stanowić samodzielnie podstawy do kwestionowania przyjmowanego w piśmiennictwie poglądu uznającego te regulacje za przejaw konstrukcji *Teilnahme*.

Poddając dalszej analizie rozwiązanie zawarte w Corpus Iuris, podnieść wypada, że treść art. 12 Corpus Iuris w żadnym zakresie nie wiąże elementów decydujących o odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo z czynem głównym (*Haupttat*). W przeciwieństwie do regulacji zawartej np. w § 26 i § 27 StGB (wyrażających wręcz modelowo koncepcję *Teilnahme*) przepis art. 12 Corpus Iuris nie wymaga wykazania, że sprawca bezpośredni popełnił lub co najmniej usiłował popełnić czyn zabroniony. W konsekwencji regulacja art. 12 Corpus Iuris w żadnym zakresie nie statuuje zasady zależności odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo od czynu głównego⁴². Ten element wyraźnie różnicuje to rozwiązanie od koncepcji *Teilnahme*, dla której akcesoryjność podżegania i pomocnictwa stanowi konstytutywny element. Treść art. 12 Corpus Iuris nie zawiera także żadnego ograniczenia odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo od umyślności czynu bezpośredniego wykonawcy. Oznacza to, że podżeganie

---

⁴¹ Chodzi tutaj o wprowadzone do literatury karnistycznej przez D. Kienapfela pojęcie „*Doppelnatur der Mitwirkung*”, wskazujące na dwa równorzędne aspekty konstrukcji współdziałania: pierwszy związany z płaszczyzną dogmatyczną — polegający na stypizowaniu poszczególnych form współdziałania, drugi — związany z płaszczyzną wymiaru kary za poszczególne przypadki współdziałania, umożliwiający indywidualizację odpowiedzialności adekwatną do stopnia bezprawia (*Unrecht*). Zob. szerzej D. K i e n a p f e l, *Die Einheitstaeterregelung...*, *op. cit.*, s. 37–41.

⁴² Por. M. K a i a f a - G b a n d i, *op. cit.*, s. 108 i n.

i pomocnictwo nie jest wykluczone w odniesieniu do nieumyślnego czynu zabronionego bezpośredniego wykonawcy⁴³. W art. 12 Corpus Iuris brak jest także ograniczenia odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo w sytuacjach, w których sprawca bezpośredni działa w warunkach wyłączających bezprawność (np. w ramach obrony koniecznej lub w stanie wyższej konieczności). Także w obu wymienionych płaszczyznach regulacja art. 12 Corpus Iuris istotnie różni się do konstrukcji *Teilnahme*. Inaczej niż w *Teilnahme* uregulowano w art. 12 Corpus Iuris także sprawstwo. Z uwagi na akcesoryjność odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo oraz zasadę restryktywnego rozumienia sprawstwa (*Restriktiver Taeterbegriff*) koncepcja *Teilnahme* zakłada konieczność wyraźnego uregulowania podstaw odpowiedzialności za sprawstwo pośrednie (*Mittelbare Taeterschaft*). Tymczasem treść art. 12 Corpus Iuris odnosi się wyłącznie do sprawstwa bezpośredniego oraz współsprawstwa⁴⁴. Pominięcie regulacji sprawstwa pośredniego traktować można także jako istotną odmienność rozwiązania z art. 12 Corpus Iuris od koncepcji *Teilnahme*. W konsekwencji, uzasadnionym wydaje się twierdzenie, że art. 12 Corpus Iuris z uwagi na wyodrębnienie trzech form popełnienia przestępstwa nie można uznać za przejaw lub modyfikację koncepcji *Einheitstaetersystem*. Zarazem z uwagi na brak wyraźnego zaznaczenia akcesoryjności odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo, możliwość łączenia tych form z nieumyślnym czynem zabronionym sprawcy bezpośredniego oraz możliwość odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo w sytuacji wyłączenia bezprawności czynu sprawcy bezpośredniego rozwiązanie to nie może zostać uznane za wyraz koncepcji *Teilnahme*⁴⁵. Spoglądając na regulację zawartą w art. 12 Corpus Iuris z perspektywy przedstawionej powyżej polskiej koncepcji podżegania i pomocnictwa, spostrzec można natomiast daleko idące podobieństwa. Oba rozwiązania oparte są bowiem na wyróżnieniu sprawstwa, podżegania i pomocnictwa jako form popełnienia przestępstwa, zrywają całkowicie z akcesoryjnością odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo, stwarzają możliwość podżegania i pomocnictwa do przestępstwa nieumyślnego, wreszcie nie wykluczają odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo w sytuacji wyłączenia bezprawności czynu bezpośredniego wykonawcy.

---

⁴³ Por. U. Neumann, *op. cit.*, s. 76; J. Musil, *op. cit.*, s. 120.

⁴⁴ Na lukę w tym zakresie zwracają także uwagę U. Neumann, *op. cit.*, s. 75; K. Tiedemmann, *op. cit.*, s. 64.

⁴⁵ Podobne wątpliwości co do jednoznacznego uznania treści art. 12 Corpus Iuris za przejaw koncepcji *Teilnahme* podnosi M. Kaufmann, *op. cit.*, s. 108 i n.

Zgola odmiennie przedstawia się ocena rozwiązania odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo zawartego w art. 25 Statutu MTK. Przepis ten, wyróżniając sprawstwo oraz podżeganie i pomocnictwo jako formy popełnienia przestępstwa, wprowadza zarazem charakterystyczne dla koncepcji *Teilnahme* ograniczenie odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo jedynie do wypadków dokonania lub usiłowania popełnienia czynu zabronionego przez bezpośredniego wykonawcę. W tym aspekcie rozwiązanie przyjęcie w Statucie MTK charakteryzuje się akcesoryjnością odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo. Z drugiej jednak strony treść art. 25 ust. 3 lit. b i c nie ogranicza wyraźnie odpowiedzialności za podżeganie i pomocnictwo wyłącznie do popełnienia umyślnie czynu zabronionego przez bezpośredniego wykonawcę. Element ten można jednak wywieść z regulacji zawartej w art. 30 Statutu MTK, który stanowi, iż zbrodnię popełnić można jedynie „świadomie i z zamiarem”. Z uwagi na wyraźnie określenie umyślności podżegania i pomocnictwa (art. 25 ust. 3 lit. b i c Statutu MTK), regulacja podstaw odpowiedzialności za te postaci oparta jest identycznie jak w *Teilnahme* na zasadzie podwójnej umyślności (tj. umyślności czynu sprawcy bezpośredniego oraz umyślności podżegacza i pomocnika). Odmiennie niż w *Teilnahme* ujęte zostało natomiast w art. 25 Statutu MTK zagadnienie ustawowego zagrożenia za poszczególne postaci popełnienia przestępstwa, które zostało identycznie określone dla wszystkich form popełnienia przestępstwa. Tym samym rozwiązanie to wydaje się opierać na założeniu takiego samego stopnia bezprawia wszystkich postaci, co zbliża je do koncepcji *Einheitstaetersystem*. Przepis art. 25 Statutu MTK reguluje obok trzech postaci sprawstwa (tj. sprawstwa bezpośredniego, sprawstwa pośredniego oraz współsprawstwa), podżegania i pomocnictwa także specyficzną, nie znaną koncepcji *Teilnahme* postać popełnienia przestępstwa, polegającą na „uczestniczeniu w jakikolwiek sposób w dokonaniu lub usiłowaniu zbrodni przez grupę osób działających ze wspólnym zamiarem” (art. 25 ust. 3 lit. d Statutu MTK). Formuła uczestniczenia w popełnieniu zbrodni została doprecyzowana w art. 25 Statutu MTK, poprzez wskazanie, że odpowiedzialność za tę formę popełnienia przestępstwa możliwa jest jedynie wówczas, gdy uczestnictwo podjęte zostało w celu ułatwienia działalności przestępczej lub przestępczego celu grupy, albo zostało podjęte ze świadomości zamiaru popełnienia zbrodni przez grupę. Konstrukcja ta zdaje się nawiązywać do znanej ustawodawstwu austriackiemu konstrukcji *Beitragtaeterschaft*, określonej w § 12 oStGB jako „przyczynienie się w jakikolwiek sposób do popełnienia czynu zabronionego”. Obie konstrukcje wskazują bowiem na „przyczynienie się” lub „ułatwienie” popełnienia przestępstwa

jako podstawę odpowiedzialności. W przypadku § 12 oStGB, konstrukcja *Beitragstaeterschaft* stanowi podstawę odpowiedzialności za zachowania traktowane w ujęciu *Teilnahme* jako pomocnictwo. W pewnym zakresie na podobną podstawę odpowiedzialności zdaje się wskazywać także treść art. 25 ust. 3 lit. d punkt i, który wymaga dla odpowiedzialności za uczestnictwo działania w celu „ułatwienia działalności przestępczej lub przestępczego celu grupy”, co odpowiada szeroko rozumianemu pomocnictwu⁴⁶. Z drugiej strony art. 25 Statutu MTK wskazuje wyraźnie na warunek umyślności działania uczestnika, czego wyraźnie nie zaznaczono w treści § 12 oStGB. Na szczególne podkreślenie zasługuje to, iż formuła odpowiedzialności za „uczestnictwo w dokonaniu lub usiłowaniu zbrodni” występuje w art. 25 Statutu MTK obok regulacji określającej podstawy odpowiedzialności za sprawstwo, podżeganie i pomocnictwo. Statut MTK nie określa jednoznacznie, czy w omawianym przypadku mamy do czynienia z odpowiedzialnością za sprawstwo, czy też za inną, niesprawczą postać popełnienia przestępstwa. Zarazem określenie tej postaci odpowiedzialności, obok regulacji dotyczącej podżegania i pomocnictwa, zdaje się wskazywać na uzupełniającą funkcję „uczestnictwa”, która stanowić może podstawę odpowiedzialności wówczas, gdy nie zostaną spełnione przesłanki odpowiedzialności za podżeganie lub pomocnictwo. Wprowadzenie tej podstawy odpowiedzialności wyraźnie przełamuje czystość konstrukcji określonej w art. 25 ust. 3 lit. a–c Statutu MTK i sprawia, że całość wyrażonego w tym przepisie rozwiązania trudno uznać za przejaw konstrukcji *Teilnahme*. Ta część regulacji art. 25 Statutu MTK zdaje się wykazywać bowiem znaczne podobieństwo do konstrukcji *Beitragstaeterschaft*, znanej koncepcji *Einheitstaetersystem*.

Spoglądając z perspektywy przedstawionych powyżej skrótowych uwag dotyczących zasad odpowiedzialności za współdziałanie w popełnieniu przestępstwa przewidzianych w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK, stwierdzić można, iż przepisy te nie stanowią odzwierciedlenia żadnego z prezentowanych w piśmiennictwie karnistycznym modeli odpowiedzialności za współdziałanie. W obu przepisach odnaleźć można elementy charakterystyczne dla *Teilnahme*, w tym w szczególności odróżnienie sprawstwa z jednej, oraz podżegania i pomocnictwa z drugiej strony. Zarazem regulacje te zawierają postanowienia charakterystyczne dla *Einheitstaetersystem*, w tym w szczególności brak wyraźnej akcesoryjności podżegania i pomocnictwa w art. 12 Corpus Iuris, brak ograniczenia podżegania i pomocnictwa

---

⁴⁶ Por. K. A m b o s, w: *Commentary...*, *op. cit.*, s. 484 i n.

wyłącznie do czynów umyślnych, wprowadzenie czwartej formy odpowiedzialności za „uczestnictwo” w art. 25 Statutu MTK, wreszcie określenie w obu regulacjach identycznego ustawowego zagrożenia dla wszystkich postaci współdziałania, co sugerować może zrównanie zawartości bezprawia. Rozwiązania przyjęte w omawianych przepisach uznać zatem można za kompromisowe. Zarówno w art. 12 Corpus Iuris, jak i w art. 25 Statutu MTK zauważyć można przemieszanie elementów zaczerpniętych z alternatywnych modeli wyjściowych. Spoglądając na regulacje zawarte w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK z perspektywy modyfikacji zasad odpowiedzialności za przestępne współdziałanie, opartych z jednej strony na koncepcji *Teilnahme*, z drugiej na modelu *Einheitstaetersystem*, spostrzec można swoistą prawidłowość. Na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat w ustawodawstwach poszczególnych państw wykorzystujących koncepcję *Teilnahme* oraz *Einheitstaetersystem* doszło do daleko idącej harmonizacji podstaw odpowiedzialności⁴⁷. Obecnie każdy z modeli zawiera elementy zaczerpnięte z rozwiązania, które postrzegane historycznie, stanowiło jego zdecydowaną alternatywę. Oczywiście trudno obecnie mówić o jakiejś unifikacji zasad odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie w porządkach wewnętrznych poszczególnych państw. Jednak rozluźnienie akcesoryjności w regulacji § 26 i § 27 StGB, zwiększenie znaczenia regulacji współdziałania na płaszczyźnie wymiaru kary — stanowią elementy wyraźnie zbliżające aktualne ustawowe odzwierciedlenie koncepcji *Teilnahme* do modelu *Einheitstaetersystem*. Z drugiej strony pewne elementy akcesoryjności odczytywane z regulacji § 12–15 oStGB — opartego na koncepcji *Einheitstaetersystem* — nawiązują do cech konstrukcyjnych *Teilnahme*. Postrzegana w powyższej perspektywie polska konstrukcja podżegania i pomocnictwa, stanowi najdalej posunięte rozwiązanie kompromisowe, charakteryzujące się elementami zaczerpniętymi z obu alternatywnych modeli. Przyjęta w art. 12 Corpus Iuris i w art. 12 Statutu MTK regulacja, najbliższa jest polskiej koncepcji podżegania i pomocnictwa. Twierdzenie to nie oznacza bynajmniej, że obrany przez twórców obu dokumentów sposób opracowania jednolitych podstaw odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie sprowadza się do przyjęcia polskiego modelu. Wręcz przeciwnie. Istnienie wiele podstaw, by twierdzić, że twórcy Corpus Iuris oraz Statutu MTK nie uwzględniali w trakcie przygotowywania projektów konstrukcyjnych

⁴⁷ Zob. szerzej prawnoporównawczą analizę podstaw odpowiedzialności karnej za współdziałanie w Kodeksie karnym austriackim, niemieckim i polskim, zamieszczoną w opracowaniu: P. K a r d a s, *op. cit.*, s. 987, oraz powołaną tam literaturę przedmiotu.

właściwości polskiego rozwiązania⁴⁸. Podążając własną drogą, zmierzali jednak w kierunku wytyczonym niegdyś przez twórcę polskiej koncepcji J. Makarewicza, który w pewnym uproszczeniu sprowadza się do przejścia z koncepcji *Teilnahme* i *Einheitstaetersystem* tych elementów, które zostały sprawdzone w praktyce i nie rodzą poważniejszych trudności w ich praktycznej aplikacji, oraz odrzuceniu tej części alternatywnych modeli, które zarówno z uwagi na stopień trudności w praktycznej aplikacji, jak i konsekwencje godzące czasami w podstawowe intuicje karnistyczne, muszą zostać zastąpione nowymi regulacjami. Spoglądając na zasady odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie zawarte w art. 12 Corpus Iuris oraz w art. 25 Statutu MTK, pozostaje tylko wyrazić nadzieję, że teoretycy prawa karnego poszukując podstaw jednolitej regulacji współdziałania zdobędą się na porzucenie utartych schematów myślenia, silnie zdeterminowanych historycznie uwarunkowanymi poglądami twórców poszczególnych teoretycznych modeli współdziałania⁴⁹, i wyzwoliwszy się z historycznego spojrzenia na całkiem współczesne problemy dogmatyczne oraz wykorzystując bogaty dorobek dogmatyki i ustawodawstwa w zakresie harmonizacji tej części prawa karnego z ostatnich pięćdziesięciu lat, podejmą trud wypracowania trzeciej drogi, stanowiącej alternatywę dla zasadniczych modeli współdziałania.

---

⁴⁸ Dla uzasadnienia tej tezy wystarczy wskazać, że polska konstrukcja jest mało znana, zwłaszcza wśród niemieckich, austriackich i szwajcarskich teoretyków prawa karnego, zaś w nielicznych opracowaniach wskazujących na specyficzność polskiej regulacji; zasadniczo uznaje się ją za odmianę jednego z podstawowych modeli. Tak np. D. Kienapfel uznaje polskie rozwiązanie zasad odpowiedzialności za współdziałanie za odmianę *Einheitstaetersystem*. Zob. szerzej D. K i e n a p f e l, *Grundriss...*, *op. cit.*, s. 190 i n.

⁴⁹ Historycznie zdeterminowany sposób postrzegania regulacji współdziałania widoczny jest dobrze zwłaszcza u tych autorów, którzy uznają regulację zawartą w art. 12 Corpus Iuris za odpowiednik koncepcji *Teilnahme*, pomimo iż rozwiązanie to pozbawione jest konstytutywnej dla *Teilnahme* cechy akcesoryjności podżegania i pomocnictwa.

